

עידן ירון

מסעות בני נוער לאתרי המוות בפולין

יומנו של אנתרופולוג

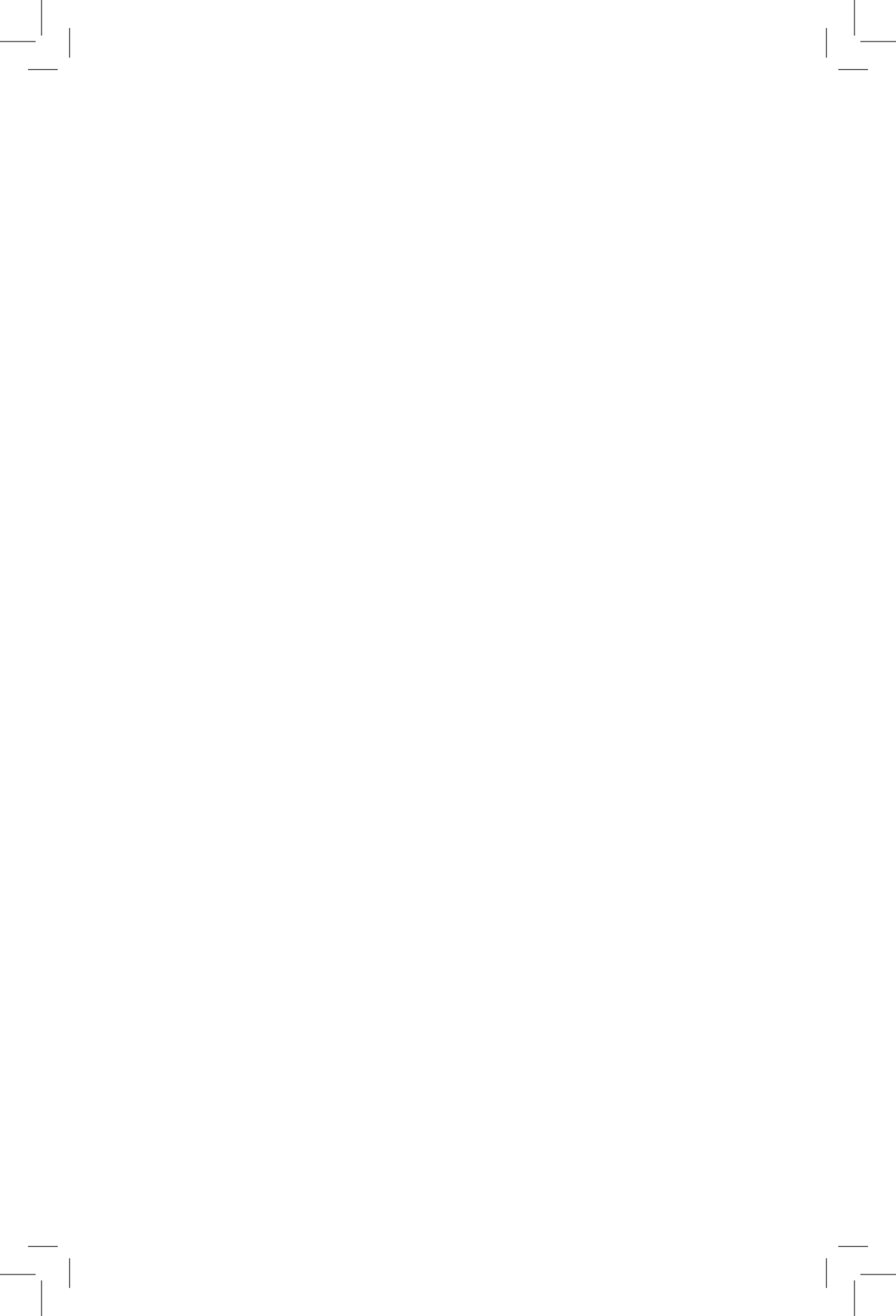
תמונת עטיפה: shutterstock
עיצוב העטיפה: סטודיו סטימצקי
עימוד: ענת ניסן
מוציא לאור: סטימצקי – הוצאה לאור
לפניות: publishing@steimatzky.co.il

© כל הזכויות שמורות למחבר

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני אחר,
כל חלק שהוא מהחומר הכלול בספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור
בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחבר.

נדפס בישראל 2019

ספר זה מוקדש לאיילה צודיקר, מייסדת המשלחות הרב-תרבותיות
מטעם רשת בתי ספר "עמל" וראשת המשלחות, שנהרגה בתאונת
דרכים בארצות הברית. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

לא סיפרנו את סיפור השואה כדי לגרום למישהו לבכות;
סיפרנו אותו כי אנו רוצים להעביר מסר.
הפחד הגדול ביותר הוא שסיפרנו את סיפורנו והמסר לא עבר.
(אלי ויזל)

הבנו שהשואה היא הטרגדיה המכוננת של כולנו.
(תלמיד לאחר המסע לפולין)

נראה לי שהמסר נקלט.
(תלמידה לאחר המסע לפולין)

תוכן עניינים

9	פתח דבר: פרופ' יורם הרפז
11	מבוא
	פרק ראשון: מסע ממוצע - בית ספר אינטגרטיבי
25	במרכז הארץ
	פרק שני: המסע שלא היה -
57	"החינוך המשלב", בית ספר חילוני-מסורתי-דתי
68	פרק שלישי: היערכות למסע אמוני - ישיבה תיכונית
75	פרק רביעי: מסע מיושב - קריית חינוך בקהילה כפרית
93	פרק חמישי: רשמי מסע חם
110	פרק שישי: מסע מוביל
140	פרק שביעי: מסעות רב-תרבותיים
232	פרק שמיני: תובנות אתנוגרפיות
272	פרק תשיעי: לצאת או לא לצאת? - זאת השאלה
299	הערות

פתח דבר

פרופ' יורם הרפז

מסעות בני נוער לאתרי המוות בפולין עוררו מחלוקת ציבורית מראשיתם (קבוצות בודדות מאז שנות השישים), ומעוררים מחלוקת נמרצת יותר גם כיום, לאחר שהפכו למסעות המוניים בעקבות מנגנון שהוקם במשרד החינוך ב-2003 במטרה לעודדם ולארגנם. המחלוקת שואבת מהתנסויות חלקיות של המעורבים – חלקם השתתפו במסעות אחדים, חלקם במסע אחד, וחלקם קראו או שמעו על המסעות באופן ממוקד או מפורז. ספרו של עידן ירון מספק למעורבים מבט מקיף ושיטתי על המסעות לפולין. מעתה, אפשר לחלוק על הנושא באופן רציני על בסיס ראיות והתנסות ישירה ב"שדה". אבל הראיות שירון מביא אינן עושות בעבור הקורא את כל, או אפילו את עיקר העבודה; הן אינן מטות אותו באופן פסקני ומניח את הדעת לצד אחד מצדדי המחלוקת; הן אינן קובעות אם מסעות בני הנוער לאתרי המוות בפולין "טובים או רעים לנוער". ירון מביא שפע של ראיות מהשטח, ואף מציג את עמדתו שלו במחלוקת; אך הראיות שהוא מביא והעמדה שהוא מבטא מורכבות ומותרות את הקורא עם שאלה פתוחה. התלבטותו נמשכת, ואולי אף מואצת, בעת הקריאה בספר ואף לאחריה. הספר הוא אפוא הזמנה פתוחה להתלבטות קשה וכנה. קוראים אחדים יחפשו בו, כמובן, ראיות

המצדיקות את דעתם הקדומה, ובכך יחמיצו את המסע שהספר מזמין אליו.

ירון השתתף בשבעה מסעות עם בתי ספר שונים ובהכנות לקראתם, ביניהם "מסע שלא היה" שבו צפה והשתתף בהתלבטות של מנהל, מורים ותלמידים בבית ספר שהחליט לא לצאת למסע. הוא צפה בתלמידים, במורים, במנהלים ובמדריכים, ורשם את רשמיו בכישרון ספרותי רב. הרשמים והרשימות סוחפים; חלקם מעוררים הזדהות, חלקם – חלחלה. "התצפית המשתתפת" של ירון הופכת גם את הקורא לקורא משתתף, קורא החווה את המסע "מבפנים"; בעצם – לא כמשתתף במסע אחד, אלא כמשתתף במסעות רבים. לעיתים הקורא משתתף במסע משמעותי – מסע התורם להתפתחות השכלית, הרגשית והמוסרית של תלמיד; לעיתים, במסע חסרה משמעות או אפילו הוא בעל משמעות שלילית המזיקה להתפתחותו של התלמיד-האדם.

המסע שירון מזמין אליו את הקורא אינו מתרחש רק באתרי המוות בפולין אלא בחברה ובתרבות הישראלית, או נכון יותר – הישראליות. הקורא פוגש חברות ותרבויות ישראליות שהוא אינו מכיר, ושזרותן מובלטת על רקע האתרים שבהם תלמידיהן ומלוויהם מתהלכים. בעיקרו של דבר, הקורא מוזמן למסע שלישי – בנפשו שלו. הוא מוזמן להיפגש עם נקודות מבט שונות, עם שאלות גדולות, עם רגשות ומחשבות שיתרמו להתפתחותו האישית והמוסרית.

לפני שנים אחדות, ירון ואני פרסמנו ספר בשם תמונות מחיי בית הספר (מכון מופ"ת וספרית פועלים, 2015). ירון צפה בבית ספר "ממוצע" במרכז הארץ, ושלח לי משם רשימות שאותן ארגנו ב"תמונות". במהלך המחקר הזה הוא יצא עם תלמידי בית הספר למסע לפולין. חשבנו אז שכדאי להקדיש מחקר מיוחד למסעות בני הנוער לאתרי המוות בפולין. ירון נענה לאתגר בדרכו – בתשוקה רבה, במסירות, ברגישות ובכישרון רב.

מבוא

רקע כללי

השואה הייתה רצח עם חסר תקדים, טוטלי ושיטתי, שבוצע בידי גרמניה הנאצית ושותפיה במטרה להשמיד את העם היהודי. המניע העיקרי היה האידיאולוגיה האנטישמית הגזענית הנאצית. בין 1933 ל-1941 נקטה גרמניה הנאצית מדיניות שהחלה בנישול היהודים מזכויותיהם ומרכושם ונמשכה בסימונם ובריכוזם. מדיניות זו זכתה לתמיכה נרחבת בגרמניה ובארצות רבות באירופה הכבושה. ב-1941, עם הפלישה לשטחי ברית המועצות, החלו הנאצים ושותפיהם ברצח המוני ושיטתי של היהודים. עד 1945 נרצחו קרוב לשישה מיליון יהודים. (שלט בכניסה לביתן 27, "הביתן הישראלי", אושוויץ)

דילמות

מסעות בני הנוער* לפולין מצויים בלב מחלוקת ציבורית טעונה בין מצדדים למתנגדים. המצדדים במסע מדגישים את הנקודות הבאות: המסע הוא חוויה רגשית מעצבת בכל הקשור לטראומת השואה. הוא

---

* בשל השאיפה לפשטות הניסוח, הכתיבה בלשון זכר מתייחסת לשני המגדרים.

מנחיל את הזיכרון לדורות הבאים ומחזק את הרגשת שייכותם של בני הנוער לתולדות עם ישראל ולמורשתו; אין תחליף לביקור במקומות שבהם התרחשה השואה, והרושם שהביקור מותיר במבקרים הוא עצום – החוויה הרגשית חוברת לידע ההפרכתי ומופנמת היטב; המסע תורם לגיבוש זהותם היהודית והישראלית של התלמידים; המסע מסייע בהבנת הקשר בין עברו של העם היהודי לבין הקמת מדינת ישראל; המסע מאפשר לתלמידים ללמוד על העולם היהודי לפני השואה.

המתנגדים למסע מדגישים את הנקודות הבאות: המסע לפולין מתמקד בעיקר במתקני ההריגה – האמצעים הטכניים שבהם רצחו יהודים; כדי להבין את חשיבות המדינה היהודית אין הכרח לצאת למסע לפולין – הקניית הבנה זו היא תפקידה של מערכת החינוך בכל שנות הלימוד בבית הספר; כדי להנחיל את זיכרון השואה אפשר לגבש סיור לימודי שיתמקד באתרים הקשורים לשואה בישראל; המסע מתמקד בחורבן החיים היהודיים בשואה, ואינו מדגיש די הצורך את חיי התרבות והיצירה טרם התרחשות השואה; המסע גורם לחלק מן התלמידים קשיים רגשיים שלא ברור אם אפשר לטפל בהם במסגרת המשלחת; חלק מבני הנוער במשלחות רואה במסע יותר נסיעה "כיפית" לחו"ל ופחות מסע לימודי; המסע עלול ללבות את השנאה לפולין שכן היא מוצגת כמקום שהיה ועודנו עוין ליהודים; המסע מעורר במשתתפים תחושות לאומניות חזקות על חשבון מסרים אוניברסליים של סובלנות ואנושיות.¹

סקירה היסטורית

כבר באמצע שנות השישים של המאה העשרים נעשו שני ניסיונות להוציא משלחות של תלמידי תיכון לפולין. המשלחות יצאו ביוזמתה של פרדקה מזיא – ניצולת שואה מגטו סוסנוביץ שבדרום-מערב

פולין – שהייתה אז מורה להיסטוריה של השואה בתיכון בליך ברמת גן. פרדקה יצאה לוורשה כחברת המשלחת הרשמית לציון 20 שנה למרד גטו ורשה (1963). בעקבות התנסות זאת יזמה את הרעיון להוציא משלחות נוער ישראלי לפולין. באפריל 1965 הוציאה משלחת נוער ראשונה של תלמידים מבתי ספר תיכוניים מרחבי הארץ, ועמדה בראשה. במשלחת היו 14 בני נוער – מכיתות י"א ו-י"ב – ששהו בפולין שבועיים ימים. בני הנוער העידו כי בשובם משם היו "אחרים: עשירים יותר בחוויות וברגשות, במחשבות, בדעות ובהערכות". היו מי שאמרו: "יצאנו ישראליים; חזרנו יהודים".² לאור ההדים החיוביים מן הביקור, יצאה משלחת שנייה כעבור שנה, באוגוסט 1966, לביקור במחנות ההשמדה בצ'כיה ובפולין. בקבוצה היו 30 משתתפים, רובם תלמידי בתי מדרש למורים ולגננות. הביקור נמשך שלושה שבועות.³ ניתוק היחסים בין פולין לישראל אחרי מלחמת ששת הימים עצר את המשך המפעל. ב-1979 החליטו במשרד החינוך בפעם הראשונה להכניס את הוראת השואה לתוכנית הלימודים בהיסטוריה בחינוך העל-יסודי, בהיקף של 30 שעות שנתיות בחטיבה העליונה. ב-1983, כאשר נפתחו שערי פולין לרגל אירועי שנת ה-40 למרד גטו ורשה, יצאו שתי משלחות: האחת של הקיבוץ הארצי והשנייה של התק"ם עם עיריית תל אביב, ביוזמת בית לוחמי הגטאות ואגודת קורצ'אק. לקראת המסע נערך יום הכנה לכל קבוצה. עיקרו של המסלול שתוכנן למשלחות האלה היה במשולש של מחנות ההשמדה: טרבלינקה – מאיידנק – אושוויץ-בירקנאו. נושא הגטו היה שולי, והתמקד בגטו ורשה שבו נערכו טקסים.⁴

ההחלטה לצאת לביקור בפולין לא הייתה פשוטה. המשורר היידי והמסאי ישראל חיים בילצקי העיד: "כאשר נודע בישראל כי ארגון הלוחמים ואסירי הנאצים לשעבר הגיע לידי הסכם עם ממשלת פולין כי משלחת מישראל תגיע לוורשה להשתתף באירועי מרד

גטו ורשה במלאת 40 שנה למרד, אחוז ריגוש בציבור הישראלי. התלקח ויכוח: לנסוע או לא לנסוע. ולא רק בישראל. ברחבי התפוצות הדהד ויכוח זה. השוללים והמחייבים גייסו את מיטב נימוקיהם. בכל בית ובית בישראל קיימו שיחות שקטות וסוערות. לא הייתה כאן כל חלוקה למחנות 'אידיאולוגיים'. גם השתיקה דיברה בשפתה היא, היינו: אנשים שלא ידעו להחליט. הוויכוח הצמיח מתח רגשי ואף אי-נוחות"⁵. הינה כי כן, אותו ויכוח נותר עימדנו עד לימים אלה.

מאז 1983 יצאו לפולין משלחות של ארגונים יהודיים מן הארץ ומן העולם, ובהן גם משלחות של התנועות הקיבוציות. כך לדוגמה ב-1984 יצאה משלחת תק"ם "מקובצת", שבה כל בית ספר שלח נציג אחד או שניים, ונערכה הכנה לאורך השנה כולה.⁶ מ-1985 שלחו התנועות הקיבוציות משלחות לפולין אחת לשנה, בשילוב מלווים ניצולי שואה כאנשי עדות. העדויות והחוויית של המורים והתלמידים שהשתתפו באותן משלחות חיזקו את ההערכה בקרב אנשי חינוך שהמסעות הללו מזמנים למשתתפים חוויה חינוכית חשובה ובעלת עוצמה.

ב-1988 החליט שר החינוך והתרבות על הוצאת משלחות נוער מכיתות י"א-י"ב מטעם משרדו לאתרי מחנות ההשמדה בפולין. המשלחת הראשונה מנתה 200 תלמידים. בשאלון עמדות שהועבר לתלמידים לאחר המסע התברר כי רובם ככולם טענו שבעקבותיו הם הפכו ליהודים, ציונים וישראלים יותר. מכאן התעוררה המסקנה כי המסע לפולין הוא "שיאו של תהליך חינוכי"⁷. בשנים 1988-1990 הגדירה ועדה שהקים משרד החינוך ("ועדת פולין") את מטרות המסע, וקבעה את תוכנית ההכנה למלווים ולתלמידים. ב-1991 נערך לראשונה קורס מדריכי פולין. בתוכן הקורס: העם היהודי, היהדות והשואה. ב-1993 עלתה בקשה מטעם משרד החינוך כי בתי הספר

הקיבוציים, המשתייכים למינהל ההתיישבותי, יצאו למסע לפולין במסגרת "מינהל חברה ונוער". החל מ-1994 יצאו כל המשלחות במסגרת הזאת.⁸

ב-2003 הקים המשרד את "מנהלת פולין", העוסקת בצד הארגוני של המשלחות. המנהלת פועלת במסגרת "מנהל חברה ונוער" של משרד החינוך, האחראי לחינוך הערכי, החברתי והקהילתי (החינוך הבלתי-פורמלי) לכלל בני הנוער במדינת ישראל, לאור מטרות החינוך.

מאז ועד היום, מדי שנה בשנה, יוצאות לפולין משלחות נוער מטעם משרד החינוך, ומשתתפים בהן תלמידי כיתות י"א-י"ב שבחרים לצאת למסע. בשנים האחרונות יוצאים למסע כ-30 אלף תלמידים (ב-2015 יצאו 345 משלחות, והשתתפו בהן כ-32 אלף תלמידים; ב-2017 יצאו למסעות כ-40 אלף תלמידים). בהתאם לעלייה במספר המשתתפים במסעות לפולין בשנים האחרונות אפשר לצפות עלייה ממוצעת של כ-1,500 תלמידים מדי שנה.⁹

ססגרת מחייבת

החזון: החזון העומד בבסיס הוצאת משלחות נוער לפולין מטעם משרד החינוך – במסגרת תפיסת "חינוך חברתי וחינוך בלתי פורמלי" – כותרתו היא "את אחיי אנוכי מבקש", ובו הדברים הבאים: "מערכת החינוך בישראל מחויבת להנחיל לדור הצעיר, העתיד להמשיך ולעצב את עתידם של עם ישראל ושל מדינת ישראל, את המשמעויות ההיסטוריות, המוסריות והחינוכיות של אירועי השואה – הן בהיבט היהודי, הן בהיבטים הכלל אנושיים".¹⁰

מטרות: למסע מטרות בתחום הלימודי, בתחום החינוכי-הערכי ובתחום האישי-החברתי.

בתחום הלימודי: היכרות עם תולדות העם היהודי, עם מורשת ישראל ועם המסורת היהודית וכן הנחלת זכר השואה והגבורה; היכרות עם העושר הרוחני והתרבותי של החיים היהודיים בפולין לפני מלחמת העולם השנייה על מלוא היקפם וחיוניותם; לימוד עיקרי האידיאולוגיה הנאצית, המניעים והנסיבות שהביאו לעליית הנאצים לשלטון, היכרות עם יסודותיו של המשטר הטוטליטרי שבמסגרתו הכריזה גרמניה הנאצית מלחמת שמד נגד העם היהודי, רצחה שלישי ממנו וביצעה פשעים נוספים נגד האנושות. הפקת לקח לאומי: הצורך במדינה יהודית ריבונית, ולקח אוניברסלי: החובה לשמור ולהגן על הדמוקרטיה ולהיאבק נגד כל צורה של גזענות; היכרות עם עמידתם האמיצה ומאבקם לחיים של היהודים בתקופת השואה; לימוד השואה בדרך בלתי אמצעית וחוויתית. במסעות של החינוך הממלכתי דתי: היכרות עם גדולי הרבנים שפעלו על אדמת פולין במהלך השנים.

בתחום החינוכי-הערכי: חיזוק הקשר של הצעירים הישראלים עם עברם היהודי, העמקת הזדהותם עם גורלו של העם היהודי, חיזוק מחויבותם האישית להמשכיות החיים היהודיים ולקיומה הריבוני של מדינת ישראל; הבנת מורכבות היחסים בין היהודים לבין הפולנים לאורך ההיסטוריה המשותפת של שני העמים על הצדדים החיוביים והשליליים שלהם; היכרות עם תולדות יהודי פולין ומורשתם על רקע ההיסטוריה והתרבות הפולנית; ליבון וביורור מחודש של מושגים, הנחות יסוד ודפוסי חשיבה הקשורים בתולדות ישראל, בהתנהגות יהודית בשואה, בערכי הציונות, ביחסים בין יהודים לבין לא-יהודים ובערכי המוסר וההומניזם; שיקום, שיפוץ, ניקוי ושימור אתרים ושרידים יהודיים הפזורים ברחבי פולין; הבנת הסכנה הטמונה בצורות משטר לא דמוקרטיות והעמקת המחויבות לשמור ולהגן על הדמוקרטיה ולהיאבק נגד כל צורה של גזענות.

בתחום האישי-החברתי: דיון בשאלות חברתיות וערכיות; טיפוח מנהיגות בקרב התלמידים; מפגשים עם נוער פולני; מתן אפשרות לנוער להשתתף באופן פעיל במשלחת ייצוגית מטעם מדינת ישראל.¹¹

שלבים: המסע לפולין מהווה "שיא בתהליך חינוכי רב-שלבי" ובו: הכנת התלמידים והמלווים לקראת היציאה למסע; המסע; עיבוד חינוכי של החוויות הרגשיות והלימודיות בעת המסע ולאחריו; מחויבות ומעשה בעקבות המסע.¹²

תוכנית: התוכנית עוסקת בשלושה מעגלי תוכן: 1,000 שנות קיומה של יהדות פולין – המוצגות באמצעות סיורים בעיירות, בבתי כנסת ובבתי קברות; מלחמת העולם השנייה והשואה – נושא הבא לידי ביטוי בסיורים בגטאות, במחנות הריכוז, במחנות ההשמדה ובבורות ההריגה; פולין – ההיסטוריה הפולנית ורקמת היחסים המורכבת בין יהודים לפולנים.¹³

הערכה

במאי 2011 התפרסם על-ידי ראמ"ה – הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, משרד החינוך – מחקר בנושא "מסעות בני נוער לפולין". החוקרים הציגו "טיעוני תמיכה וביקורת בראי ממצאי המחקר".

להלן ממצאי המחקר המתייחסים לטיעונים המחייבים את המסע: רוב התלמידים שיצאו למסע דיווחו עם שובם כי המסע תרם לידע שלהם ולהבנתם בנושא השואה; הרוב סבורים כי המסע מאפשר לחוש הזדהות רגשית עם העם היהודי וגאווה לאומית להיות ישראלי; הרוב סבורים כי המסע מאפשר להבין את חשיבותה של ארץ-ישראל בעבור העם היהודי; הרוב סבורים עם שובם כי המסע מאפשר לראות

שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה (עם זאת, רק כמחצית הביעו לפני יציאתם רצון להכיר את החיים היהודיים שהתקיימו בפולין טרם השואה); מקרב תלמידי הפיקוח הממלכתי, כמחצית מדווחים כי במהלך המסע נפגשו עם נוער פולני; כשליש מציינים כי המסע מאפשר לפתח קשרים בין נוער פולני לנוער ישראלי, וכמו כן חל שיפור ביחסם כלפי הפולנים כיום. לעומת זאת, מקרב אלה שבפיקוח הממלכתי-דתי, שיעור זעום בלבד מדווח כי נפגש עם נוער פולני. לא חל שינוי של ממש ביחסם של תלמידים אלה כלפי הפולנים כיום.

להלן ממצאי המחקר המתייחסים לטיעונים השוללים את המסע: בתי הספר שהוציאו משלחות לפולין משתייכים לרקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר בהשוואה לבתי הספר האחרים. כמו כן, התלמידים שיצאו למסע מתאפיינים ברקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר בהשוואה לחבריהם בבית הספר שלא יצאו למסע; לא נרשמו בקרב התלמידים שינויים במידת החשיבות המיוחסת לערכים אוניברסליים או לאומניים בעקבות המסע. וכן לאחר המסע חלו עלייה בתחושות לאומיות וירידת מה בתחושות שנאה ותבוסה, ללא שינוי במידת הרצון לנקום; הרוב חשים עם שובם כי הצליחו לעמוד בפני המראות הקשים וכי היו להם כוחות פנימיים מספיקים כדי להתמודד עם המסע; נרשמה ירידה מתונה ברגש השנאה לפולין בקרב התלמידים מייד לאחר המסע; רוב התלמידים יוצאים למסע מסיבות ערכיות, ומייחסים חשיבות רבה לרכיבי המסע הקשורים ללמידה על אודות השואה.¹⁴

אחידות ושונות

המסעות לפולין הם וולונטריים מיסודם לפחות משתי בחינות: כל מוסד חינוכי רשאי להחליט אם לצאת או לא לצאת למסע; כל יחיד רשאי להחליט אם לצאת או לא לצאת למסע. התוצאה היא שככלל,

משתתפים במסע רק כשליש מתלמידי התיכון בישראל.¹⁵ אולם, עם ההחלטה לצאת למסע, חלים על המוסדות ועל היחידים – בעלי התפקידים השונים (מנהלי משלחות, מחנכים מלווים, תלמידים-משתתפים ואחרים) – כללים מוגדרים. הגורם המוסמך הממונה על יציאת משלחות רשמיות של נוער – בתי ספר, מרכזים קהילתיים, תנועות נוער וכל מוסד חינוכי הנמצא בפיקוח – הוא משרד החינוך. ראינו לעיל כי למשרד מדיניות רשמית מוגדרת המוכתבת בחוזר מנכ"ל ובמסמכי הנחיות ונוהלים נוספים. המסעות מתקיימים באחריות ניהולית של מנהל מנהל חברה ונוער, ובאחריות חינוכית, פדגוגית, ארגונית ותפעולית של מטה משלחות בני הנוער לפולין. כל המשלחות מחויבות להנחיות המנהל, ובכלל זה לעמוד בתנאים שונים: מטרת המסע חייבת להיות בעלת ערך משמעותי בתחומי החינוך; יש להגדיר את התפוקות הצפויות מהתהליכים החינוכיים; יש לקיים תוכנית הכנה של המשלחת שתתאים לתכני המסע; על המלווים להתאים מבחינה חברתית וחינוכית לתפקידם. בעלי התפקידים במשלחת – ובכלל זה ראש המשלחת, המחנכים המלווים והמדריכים – נדרשים להכשרה, להסמכה ולאישור מהמנהלת או מטעמה.¹⁶

פרט להנחיות ולנהלים המחייבים, שמוציא ומנהיג הרגולטור, קיים במידה רבה מרחב תמרון המאפשר תכנון וביצוע של מסעות שונים. כך לדוגמה, המוסד יכול לבחור את חברת הנסיעות מתוך רשימת זכיינים נתונה; למנות את בעלי התפקידים השונים בבית הספר, בכפוף להנחיות; לבחור את המדריכים מתוך המאגר המורשה; לעצב את התוכנית, כפוף לדרישות או ל"עוגנים" המוכתבים, לפי ציר מארגן ודגשים משלו.

בחתך מגזרי, בתוכנית של בתי ספר ממלכתיים-דתיים יש ביקורים בקברי צדיקים שאינם כלולים בתוכניות של בתי ספר ממלכתיים.

הם נמנעים ממפגשים עם נוער פולני, וכן שוללים במידה רבה "זמן חופשי". גם תכני הביקור בכל אתר – כמו בית קברות או בית כנסת – שונים במהותם בין המגזרים.¹⁷

גבולות המחקר

- ה"מסע" הוא רב-פנים עד כדי כך שאין אפשרות "לתפוס" אותו.
- מחקר זה – כמו כל מחקר אנתרופולוגי איכותני – מוגבל במהותו. הוא עוסק באפס קצהו של מפעל עצום ממדים ומגוון. לא היו כוונה או יומרה כלשהן לייצג כאן את כל קשת התפיסות, התהליכים והאירועים הכרוכים במסע לפולין. גישות וזרמים בולטים מסוימים לא הופיעו כאן כלל, וראוי לתת עליהם את הדעת ולהעניק להם מקום הולם במחקרים נוספים.
- עולם הפרשנות של האנתרופולוג הוא אין-סופי; ה"אמת" האתנוגרפית היא חלקית במהותה.¹⁸
- אחרי הכול: "איני בטוח אם אוכל לומר את האמת; אוכל לומר רק מה שאני יודע".¹⁹
- אין מדובר במחקר על השואה ומוראותיה, אלא על בני אדם חיים ועל המעמד האנושי לנוכח מראות וגירוים הכרתיים ותחושתיים.
- ההיבטים הפורמליים של המסע – לוחות הזמנים, האתרים, הנרטיבים ההיסטוריים – מעניינים אותי רק עד כמה שהם מפיקים התייחסות או רגש של האנשים שצפיתי בהם.
- העבודה האתנוגרפית אינה מחקר הערכה אלא מכוונת להבנה בסיסית ולהסקת מסקנות כלליות. לפיכך, הצורך בשיפוט של מסע מסוים, או בהשוואה מעריכה של מסעות שונים, מתייתר מראש.

פרקי הספר – מקרי הבוחן

כדי להציג מגוון אפשרויות לניהול המסע, על שלביו השונים, אציע להלן שבעה מקרי בוחן:

פרק ראשון: מסע ממוצע – בית ספר אינטגרטיבי במרכז הארץ. הפרק דן בבית הספר במרכז הארץ שעליו דיווחנו בהרחבה בספרנו תמונות מחיי בית הספר.²⁰ זהו בית ספר קהילתי, שש-שנתי, הנותן מענה לימודי וחברתי לאוכלוסיות מגוונות. בית הספר מתגבר את לימודי היהדות. הדגש: חינוך לסובלנות ולאהבת האדם ועידוד עשייה, יצירה ושותפות בין כל רכיבי קהילת בית הספר: תלמידים, מורים, מנהלים והורים.

פרק שני: המסע שלא היה – "החינוך המשלב", בית ספר חילוני-מסורתי-דתי. הפרק דן בבית ספר שהחינוך המשותף המתקיים בו נותן מענה להורים ולאנשי חינוך דתיים ולא-דתיים שחונכו בצעירותם במסגרות חינוך נפרדות אך בבגרותם מחפשים דרך חינוכית שונה לילדיהם, וכן למשפחות מסורתיות שאינן מוצאות את מקומן במסגרות נפרדות. המרקם החברתי הייחודי בבית ספר כזה – המשלב תלמידים מקשת הדעות וממגוון ההשקפות המתייחסות ליהדות – מאפשר עיסוק מעמיק בסוגיות של זהות אישית וקהילתית. בית הספר שואף ללמד כיצד לחיות בחברה מורכבת ומפולגת; כיצד לפתח זהות אישית המתחזקת במפגש פתוח עם דעות שונות. המפגש והלימוד בריבוי קולות, מכוון ליצור כר פורה לחשיבה ביקורתית לצד גיבוש תפיסת עולם אישית. חיזוק הזהות היהודית של התלמידים נועד ליצור זיקה בין ערכים חברתיים לבין מקורות היהדות, במטרה לתרום הן לחברה הישראלית והן לזו היהודית היונקות ממקורות ישראליים ומערכים הומניסטיים. בית הספר מחויב ליצור קהילה מגוונת מבחינה מעמדית, תרבותית ולימודית, בעת היותו תיכון איכותי.

פרק שלישי: היערכות למסע אמוני - ישיבה תיכונית. הפרק דן בישיבה תיכונית, מוסד זה שייך לרשת שהוקמה באמצע שנות ה-30 של המאה ה-20, והונהגה על-פי משנתו של הרב רפאל הירש (הרש"ר) "תורה עם דרך ארץ". הרשת מושתתת על תפיסה של חיים מתוך השפעה על חוקיות העולם הזה, על הוויית המדע, התרבות, הפילוסופיה והיצירה, מתוך נקודת השקפה תורנית ולימוד התורה ברעננות ובלב פתוח, כדי לשמור ולעשות. מוסדות הרשת - ובהם בית ספר יסודי, אולפנה לבנות וישיבה תיכונית - הם עצמאיים ופרטיים, ונטולי שייכות פוליטית מפלגתית. לפיכך, הישיבה חופשית לבחור כרצונה את אנשי צוות ההוראה - הר"מים (המורים המלמדים) והמורים המקצועיים - וכן את התלמידים, כך שיעמדו בדרישות התורניות ובדרישות האקדמיות הגבוהות. כ-90 אחוזים מבוגרי הישיבה ממשיכים את דרכם במסגרת ישיבות ההסדר, ומקיימים את חובתם האזרחית לשירות צבאי במסגרת הישיבה; כ-10 אחוזים ממשיכים את דרכם במכינות הקדם צבאיות, שבהן לומדים פרק זמן ומתגייסים לשירות צבאי כללי.

פרק רביעי: מסע מיושב - קריית חינוך בקהילה כפרית. הפרק דן בקריית חינוך התיישבותית שנועדה לשמש סביבה חינוכית חדשנית, יוצרת, מקדמת למידה ומטפחת מימוש יכולות אישיות ומצוינות. הקריה מתווה את הדרך לתלמידיה להיות סובלניים, מעורבים, משפיעים, בעלי משמעת ואחריות אישית. בהיותו מוסד חינוכי התיישבותי, קריית החינוך מחנכת את תלמידיה לאורם של ערכי הציונות, המורשת, התרבות הישראלית והמסורת היהודית, תוך טיפוח אהבת האדם, הסביבה והארץ. ערכי הלֵּבָה: למידה, משמעת אישית ואחריות, הומניזם, יצירה והתחדשות, תרבות ישראלית, יהודית ואוניברסלית.

פרק חמישי: מסע חם – "בית חם" לנערות במצוקה. הפרק דן ב"בית חם" המיועד לנערות במצוקה בגילי 14-18, הסובלות מפגיעה בדימוי העצמי והעלולות להתדרדר מן המערכות הנורמטיביות. המסגרת פועלת כמה פעמים בשבוע, ומעניקה ארוחה חמה, טיפול ותמיכה רגשית וכן סיוע לימודי וחברתי.

פרק שישי: מסע מוביל – מוסד חינוכי ציבורי-עצמאי. הפרק דן במוסד "איכותי, מוביל ומתווה דרך, המכוון את תלמידיו להיות בני אדם מעורבים ומשפיעים בחברה הישראלית". בית הספר שואף לחנך להשקפת עולם המבוססת על "הומניזם, סובלנות ודמוקרטיה; כיבוד המורשת התרבותית והרוחנית של העם היהודי וחזוקת הקשר אליה; הזדהות עם מטרות הציונות, טיפוח הפרת הארץ והעמקת תחושת השייכות למדינת ישראל והנאמנות לחוקיה; חינוך לערכים המשפיעים על איכות התלמידים כבני אדם, על השתלבותם בחברה ועל תרומתם לה; חינוך לערכים אסתטיים; טיפוח הערכים הקשורים בחינוך הגופני". בית הספר שואף לעצב את "מנהיגי העתיד".

פרק שביעי: מסעות רב-תרבותיים – רשת בתי ספר ומכללות למדעים, טכנולוגיה ואומנויות. הפרק דן ברשת בתי הספר הזו המעניקה מסגרת לימודים חינוכית לכל שכבות האוכלוסייה ולכל המגזרים – החל מנוער בסיכון ועד לנוער מצטיין. שנים אחדות ניהלה הרשת מסעות רב-תרבותיים ייחודיים לפולין, שהתלוויתי לשניים מהם.

תודות וקריאה לקוראים

אני מבקש להודות מקרב לב לנצפים שלי, שנכחו שם – יחד איתי. פביאן כותב: "הסמכות האתנוגרפית מתבססת לכאורה על 'היות שם' (being there) – כלומר, על הנוכחות שלנו; אבל מה יהיה ערכה של נוכחותנו אילולא תתאם לנוכחות של אלה שאנו צופים בהם? נוכחותנו שלנו ונוכחותם שלהם אינה טבעית; עלינו להשיגה, והיא תמיד שברירית".

תודה מיוחדת שלוחה למנהלי בתי הספר ומוסדות החינוך שניאותו לפתוח בפניי את שעריהם. כמו כן לראשי המשלחות, למורים ולמחנכים המלווים – וכמובן לתלמידים, שסבלו את נוכחותי החוקרת לאורך תקופה ארוכה ואפשרו לי להתבונן ולתעד את התנהלותם ואת חוויותיהם. תודה מקרב לב לפרופ' יורם הרפז, ידיד ועמית שהשפעתו על עבודתי עמוקה ומבורכת.

אין לי אלא לאחל לכל היוצאים למסע לפולין – נסיעה טובה, פורייה, מקנה ערכים ומלמדת. אשמח להתלוות אליכם בכל עת, אם תחפצו בכך, לתעד את הדברים ולהעיד עליהם בכתב בפני אחרים – כדי שכולנו נוכל להרבות דעת ולהיטיב לכלכל את מעשינו.